

Opponensi vélemény Ördög Ferenc akadémiai doktori értekezésének téziseiről

Ördög Ferenc neve, munkássága a magyar és a nemzetközi névtudományban jól ismert. Számtalan konferencián tartott előadása, kiváló tanulmányainak sora, hatalmas adattárak vaskos kötetei és az Onoma című nemzetközi folyóiratban évtizedek folyamán közzétett részletes ismertetései a magyar névtudomány eredményeiről nemcsak közismertté, hanem megbecsültté is tették nevét és munkálkodását. Az onomatológia terén tett ténykedése mellett foglalkozott a magyar nyelvjárások kutatásával, és mind a középiskolában, mind pedig különböző egyetemeken végzett pedagógiai tevékenysége, utánpótlást nevelő törekvései is említést érdemelnek. Mindezek ismerete és nagyrabecsülése mellett elsődleges föladatomban azonban a doktori értekezés téziseiben összefoglalt munkásságának az értékelése.

A tézisek élén álló, az élő helynevek gyűjtésének megszervezése és megjelentetése kétségtelenül legfontosabb kezdeményezése volt a XX. századi magyar onomatológiának. Ebben pedig Ördög Ferencnek nemcsak nagy része volt, hanem kezdeményezője, támogatója, irányítója, lelke is lett ennek a mozgalomnak. Amikor a XIX. századi Pesty Frigyes-féle helynévi összeállítások majdnem feledésbe merültek, Pais Dezső és az ő nyomán Szabó T. Attila kezdett hozzá az abban őrzött értékek hasznosításához, pótlásához, az élő helynévkincs tudományos igényű és teljességre törekvő összegyűjtéséhez. A II. világháború utáni politikai állapotok azonban a magyar lakta területeken mindenütt lehetetlenné tették az effajta munkálatokat, s még az országhatárokon belül sem volt kívánatos a történeti vagy jelenkori helynévkutatás. Nagy meglepetésre és határtalan öröme szolgált az egész magyar nyelvtudomány, ezen belül természetesen a névtudomány, de a történettudomány, néprajz és

régészet számára is "Zala megye földrajzi nevei" című könyv 1964. évi megjelenése. Ekkortájt azonban nem csupán a helynevek gyűjtésével foglalkozott, hanem tudományos igényű tanulmányokat jelentetett meg a kutatás és közzététel módszertani problémáiról, a föltárt nevek alapján pedig nyelvjárási, morfológiai és jelentéstani vizsgálatokat is végzett. Egyik témája a helynevek nyelvjárási, nyelvjárástörténeti használhatósága volt. Természetesen a jelenkori ejtismódot vizsgálhatta csak, pedig nyilván értékesebb adatok kerültek volna elő a történeti nevek kutatása során, s az eléggé elhanyagolt magyar nyelvjárástörténet területén is sok hasznos megfigyelést végezhetett volna. Az élő nyelvi helynévkutatásban azonban minden lehetőt megtett a mai Magyarország teljes helynévállományának összegyűjtése és megjelentetése érdekében. Hiányolom a tézisek összefoglalójában, hogy a befejezetlenség okairól, a munka leállásáról nem olvashatunk részletesen, jóllehet ez tudománytörténeti jelentőségű, és a jövő nemzedék számára tanulsággal szolgálhatna.

Mint az közismert, a történeti helynevek kutatásában is nagy jelentőségű Ördög Ferenc munkássága. Való igaz, hogy elindított egy olyan vizsgálatot, amely sok félreértést és tévhitet eloszlatozott a kutatott területen. Ez pedig Zala megye településneveinek eredet és a névalkotás nyelvi eszköze szerinti vizsgálata, rendszerezése. Kétségtelen bizonyítást nyert ebben, hogy a települések 90%-a magyarok adta nevet visel, aminek ismerete megváltoztatta az eddig többnyire szláv helynévadásúnak tartott megye magyarságtudatát. E téren is példateremtő munkássága nyomán több megye településneveinek körében hasonló fölmérést végeztek különböző terjedelmű és színvonalú munkákban, de nemhogy a Kárpát-medencére, de még a mai Magyarország területére sem készült el teljesen ez a rendszerezés. Az egész Történelmi Magyarországra való kiterjesztésen kívül másik kívánnivaló az lenne, hogy nemcsak az élő, most is meglevő települések névanyagán végezzék el ezt a vizsgálatot, hanem az elpusztult falvak neveit is vegyék figyelembe. Különösen a Nagyalföld sok kihalt helynevét kellene hasonló módon vallatóra fogni. Ezen a téren sokat lehet várni a Debreceni Egyetemen folyó kutatásoktól, s remélhetőleg eljön az az idő, amikor összes magyar településnevünkről

(határokon innen és túl) megtudjuk, hogy milyen a részesedése a magyarság névteremtő erejének, s mennyi az idegen nevek aránya. Kétségtelen, hogy ehhez a mindenképpen elvégzendő munkához Ördög Ferenc adta a példát, amikor először közölt mintaszerű földolgozást a helységnevek efféle tipológiájához.

A másik nagy helynévtörténeti alkotása Ördög Ferencnek a Csánki Dezső és Fekete Nagy Antal ötkötetes Hunyadiak-kori helynévgyűjteményes munkájához készített mutató. Jóllehet a névtárakat, lexikonokat, indexeket, mutatókat egyesek nem fogadják el tudományos munkának, pedig többségükben azok. Rossz rágondolni, hol tartana ma a történettudomány, nyelvészet és névtan, ha nem készült volna el a Nyelvtörténeti szótár, a Magyar Oklevél-szótár, az Árpád-kori személynévtár, a Régi magyar családnevek szótára vagy az Árpádkori Új Okmánytár, a Régi magyar glosszárium és a hasonló történeti gyűjtemények mutatói. Mivel a Hunyadiak korának nagy helynévkincséről eddig nem készült index, fölbecsülhetetlen érdeme Ördög Ferencnek, hogy nemcsak a földrajzi nevek, de a személynevek területén is elvégezte ezt a (még kéziratban levő) hatalmas munkát. A magyar tudományos élet büszkesége maga a helynévmutató is, s még inkább az lesz a személynévmutatóval együtt.

Ördög Ferenc munkásságának áttekintése során eljutottunk a személynevek világához, ahonnan hasonlóképp gazdag aratást mutat föl az eredmények számbavétele. A tézisek minden bizonnyal azért nem tartalmazzák Göcsej és Hetés élő személynévrendszerének teljes összegyűjtését és alapos elemzését, mert ez a jelölt kandidátusi értekezése volt, s csak annak megvédése utáni munkáit kell értékelnünk. Nem mehetünk el azonban szó nélkül emellett a félezer laponál terjedelmesebb könyv mellett. Elsősorban nem a mintaszerű földolgozására hívom föl a figyelmet, hiszen ezt méltattam és kiemeltem a kandidátusi védésén elmondott véleményemben, hanem a könyv "utóéletére" szeretném most fölhívni a figyelmet, ami elsősorban a későbbi kutatók munkáiban nyilvánult meg. Számtalan szeminárium és szakdolgozat vette erről a mintát, s végzett Ördög Ferenc vizsgálatához képest jóval kisebb területen, de hasonló módszerekkel és precizitással

névtani gyűjtéseket, rendszerezéseket, földolgozásokat. Sokkal szegényebb lenne a magyar névtudomány, s aligha lehetett volna elkészíteni a magyar személynévtörténet szintézisét, ha az eredeti, göcsej-hetési meg az annak hatására készült sok-sok adatgyűjtés nem állt volna rendelkezésre.

A jelölt a személynévek területén végzett munkásságának legnagyobb eredményét önmaga a XVII–XVIII. századi kutatásban, adatföltárásban, közzétételben és földolgozásban látja. Címadása ebben a vonatkozásban, megtévesztő, vagy legalább magyarázatra szorult volna. Az Ördög Ferenc által föltárt és hozzáférhetővé tett egyházmegyei összeírások (*liber status animarumok*) ugyanis a XVIII. században, 1745 és 1771 között készültek. Abban valóban igaza van a jelöltnek, hogy az ebben az időszakban már idősebb emberek a XVII. században születtek, s a fölnőttek annak a századnak a névanyagához tartoznak, annak névdivatját tükrözik. Bibliográfiájában szereplő sok alapos földolgozása jól mutatja az idősebb és a fiatalabb nemzedék közötti névarányok különbségét. Némi fönntartással tehát elfogadhatónak tartom az adatok egy részének XVII. századra való vonatkoztatását. Azért is kell így hasznosítani ezeket az adatokat, mert ez a század a legszegényebb korszak a személynévi adatok terén. Alig van olyan — akár magyar, akár török — összeírásunk, urbáriumunk, jobbágynévsorunk, amely ekkor készült volna.

Azok a földolgozások és publikációk, amelyek ennek a hatalmas egyháztörténeti gyűjteményekből való adatmennyiségnek a jóvoltából elkészülhettek, igen részletesek, jól megalapozottak, s a magyar, de az egyetemes névtudománynak is jelentős értékei. Különösen a nehezen kutatható, s eddig legalábbis kissé elhanyagoltnak tekinthető családneveink vizsgálata hozott fontos eredményeket. Ilyen például az idegen nevek mellett megjelenő, kimondottan magyar alkotásmódú *-fi* utótagú nevek használata ebben a korban. Hasonlóképp jelentős a "puszta", vagyis szuffixum nélküli családnevek kialakulásáról, használatáról és elterjedéséről szóló két tanulmány, továbbá a nevek helyesírástörténeti vizsgálata. Mivel a tulajdonnevek szociológiájáról, az egyes társadalmi rétegekben használt nevek különbségeiről a korábbi

időszakokra alig vannak forrásaink (a följegyzett nevek túlnyomó többsége az uralkodóosztály köréből való), igen fontos és hasznos a XVIII. századból föltárt különböző társadalmi rétegekhez tartozó család- és keresztnévek vizsgálata. Utalás történik a tézisekben arra is, hogy a Csánki-féle személynévmutató megjelenése után korábbi adatok is egybevetethetők lesznek, alapos kifejtést, elemzést azonban most csak a XVIII. századi nevek adatainak köréből találunk. A tézisek megállapításai a magyar névkincs szocioonomatológiai vetületéről és összefüggéseiről különösen érdekesek, jelentősek, hangsúlyosak. Különösen azzá teszik e fejezetet a vallási különbségekre való utalások. Ezekben nem csupán a három nagy egyház (katolikus, lutheránus, kálvinista), hanem ezen belül a puritánok és a schismatikusok, rajtuk kívül pedig a zsidóság családneveinek különbségeire is nagyon értékes, lényeges adatokat találunk. Sajnálatos azonban, hogy nincs utalás a szerzőnek e kérdéskörökkel foglalkozó tanulmányaira, jöllehet Ördög Ferenc "Válogatott tanulmányok" című kötetében több hasonló témájú munka is található.

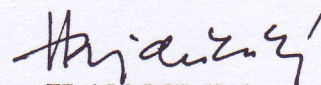
A keresztnévek vizsgálatának bemutatása is elsősorban a XVIII. századi kutatásra épült föl, noha mindnyájan tudjuk, hogy a jelenkori keresztnév-vizsgálatok méltó helyet kaptak a göcsej-hetési személynéveket tárgyaló könyvben is. Természetesen az elsődleges szempont e tárgykörben a vallási különbségekből eredő néveltérések történeti bemutatása. Ez igen szemléletes, a táblázatokkal, részletes tagolással jól áttekinthető a tézisekben is. Az eredeti tanulmányok sokkal aprólékosabban taglalják a kérdést, s itt csak ezeknek a tanulságai szerepelnek.

Ördög Ferenc érdeklődésének sokszínűségét, munkásságának sokoldalúságát legjobban az "Egyéb nevek" című fejezet mutatja. Ebben a változatos témájú tézissorozatban a legnagyobb csoportot az egyházi névadásnak néhány érdekes megnyilvánulása jelenti. Közülük első helyen a kétségtelenül legfontosabb, a templomcímek, oltárok, kápolnák névadásai állnak. Mindezeket az I. világháború előtti évekből gyűjtötte össze a szerző, s ez jól illeszkedik Mező Andrásnak e témakörre vonatkozó történeti vizsgálataihoz, de túl is mutat ezen, hiszen a történeti

adatok áttekintésekor nem volt lehetősége Mező Andrásnak az oltárok és kápolnák címeinek, védőszentjeinek föl kutatására. Ördög Ferenc hihetetlen mennyiségű, közel tizenkétezer adata tiszta és áttekinthető képet ad a korabeli névadási viszonyokról. Tulajdonképpen ide tartozik a másik figyelemre méltó témakör is, a céhek patrónusainak, védőszentjeinek megválasztása, illetőleg azoknak a martirológiumi neveknek a számbavétele, amelyek az egyes céhek tiszteleti nevei között szerepelnek. Érdekes lesz majd a korabeli keresztnévdivat egybevetése ezeknek a céhpatrónusoknak a neveivel. Természetesen a harangok elnevezésének kérdése is az egyházi névadás körébe tartozik, s ebben a névcsoportban is sok különleges, névtani szempontból jelentős megállapítást találunk. Látszólag különálló és az eddigi kutatásokhoz nem kapcsolódó téma a patikanevek története. Ha azonban alaposan megnézzük ezeket az elnevezéseket, nagyon sokszor szentek neveivel is találkozunk, s ezeknek a neveknek az összegyűjtése, kutatása beleillik az egyházi névadás témakörébe. Nagyon sokszor a nem szentekről elnevezett gyógyszertáraknak is kapcsolata volt a hitélettal, hiszen a gyógyulás reménye a hithez kötötte a névválasztást is.

Végeredményként azt láthatjuk Ördög Ferenc munkássága téziseinek összefoglalásakor, hogy igen sokat foglalkozott a magyar tulajdonnevekkel, azok összegyűjtésével, mások számára is használhatóvá tételével és földolgozásával. Kutatásainak eredményei máris nagyrészt beépültek a magyar onomatológia eredményeibe, másrészt pedig megvan a lehetőség arra, hogy a jövőben ezekre támaszkodva, ezekből kiindulva, ezeknek a mintájára új eredmények szülessenek. Mindezek alapján Ördög Ferenc számára az akadémiai doktori cím megadását messzemenően méltányosnak tartom, és mindenképpen javasolom.

Budapest, 2010. november 25.

/Hajdú Mihály/

az MTA doktora